

ТОМАС СОВЕЛЛ

ДИСКРИМІНАЦІЯ І НЕРІВНІСТЬ

Переклала з англійської

Надія Дайнека

УДК 316.647.82+177.5

С56

Совелл Томас

С56 Дискримінація і нерівність / пер. з англ. Надія Дайнека. — К. : Наш Формат, 2023. — 296 с.

ISBN 978-617-8120-31-3 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-32-0 (електронне видання)

Чому жінки представлені у Кремнієвій долині менше, ніж чоловіки? Чому в темношкірих і латиноамериканських школярів, які гарно вчаться, менше друзів серед своєї етнічної групи, ніж у школярів з інших груп? І, зрештою, чи не варто державі скоригувати всю цю нерівність та «непропорційне представництво», які вочевидь є проявом дискримінації, расизму і сексизму?

На думку автора, перед тим, як відповідати на ці питання, варто вивчити емпіричні факти і позбутися ідеологічних догм.

УДК 316.647.82+177.5

Видано за домовленістю з Basic Books, імпринтом Perseus Books, LLC, дочірньою компанією Hachette Books Group Inc., New York, New York. Усі права застережено.

Перекладено за виданням: Thomas Sowell. *Discrimination and Disparities* (New York, Basic Books, 2019, ISBN 978-1-5416-4563-9).

Усі права застережено. All rights reserved

© 2019 by Thomas Sowell

© cover by Hachette Book Group, Inc., 2019

© Дайнека Н., пер. з англ., 2023

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

ISBN 978-617-8120-31-3 (паперове видання)

ISBN 978-617-8120-32-0 (електронне видання)

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
<i>Розділ 1</i> Нерівність і передумови	13
<i>Розділ 2</i> Дискримінація: значення і ціна	42
<i>Розділ 3</i> Відокремлення і об'єднання людей	73
<i>Розділ 4</i> Світ чисел	104
<i>Розділ 5</i> Світ слів	134
<i>Розділ 6</i> Суспільні бачення і їхні гуманітарні наслідки	170
<i>Розділ 7</i> Факти, припущення і цілі	208
<i>Подяки</i>	248
<i>Примітки</i>	253

Професору Волтеру Вільямсу,
який працював у тому ж винограднику

ПЕРЕДМОВА

У першому виданні цієї книжки розглядалося хибне припущення, яке, здавалося, неможливо спростувати. Це припущення про те, що статистична нерівність у соціально-економічних показниках вказує або на упереджене ставлення до незаможних людей, або на певну генетично зумовлену в них неспроможність. У цьому виданні розглядаються інші поширені помилки, зокрема неправильний висновок, який лежить в основі найпоширенішого соціального бачення нашого часу: якщо індивідуальні економічні блага не є результатом виключно індивідуальних заслуг, то є підстави для того, щоб політики перерозподіляли ці блага.

На перший погляд кожне хибне припущення видається правдивим. Але саме тому варто уважно вивчати як передумови, так і факти, що лежать у його основі. У цій книжці, як і в першій, розглядається чимало нових питань у міжнародному контексті. Але ці два помилкові припущення, здається, лежать в основі більшої частини, якщо не всього, найпоширенішого соціального бачення, яке іноді називають «соціальною справедливістю».

Розбіжності з соціальних питань загалом здаються не лише неминучими, а й навіть корисними. Тому що сторони змушені стикатися з протилежними аргументами, які, можливо, не розглядалися раніше. Їм доводиться вивчати емпіричні дані, з якими вони раніше не стикалися. Імовірно, раніше жодна зі сторін не брала

до уваги всі фактори. Але необхідність стикатися з відмінними поглядами одне одного може викликати думки, які з самого початку не зринали в жодної зі сторін.

У політиці, засобах масової інформації й навіть в академічних колах, там, де колись гордо заявлялося: «Ми тут, щоб навчити вас, як потрібно думати, а не *що* потрібно думати», таке ретельне вивчення протилежних поглядів стало занадто рідкісним. Сьогодні, коли створюються цілі академічні відділи для просування конкретних висновків із соціальних питань, здається особливо важливим переглядати суперечливі ідеї, щоб ми не перетворилися на людей, яких легко збити з пантелику риторикою, прикрашеною кількома доволі вибраними фактами або цифрами.

Ті читачі, які шукають політичних «рішень», тут їх не знайдуть. Але в інших джерелах є достатньо, якщо не більш ніж достатньо, доступних і приємних «рішень». Мета книжки «Дискримінація та нерівність» буде досягнута, якщо вона зможе дати роз'яснення з деяких основних соціальних питань, які занадто часто грузнуть у догмах і плутанині. А потім люди самі зможуть вирішити, яка політика відповідає їхнім цінностям і цілям. Як сказав одного разу Деніел Патрік Мойніган: «Ви маєте право на власну думку, але не маєте права на власні факти»¹.

ТОМАС СОВЕЛЛ,
Інститут Гувера,
Стенфордський університет

У жодному суспільстві всі регіони та всі верстви населення
не розвивалися однаково.

ФЕРНАН БРОДЕЛЬ

НЕРІВНІСТЬ І ПЕРЕДУМОВИ

Значна нерівність між окремими особами, групами й країнами в економічних та інших показниках спричиняла різну реакцію: від збентеження до обурення. Спроби пояснити причини цієї нерівності також спричиняли різноманітну реакцію. З одного боку цього спектру пропонованих пояснень — переконання, що незаможні люди за своїми показниками генетично менш спроможні. З другого боку спектру перебуває переконання в тому, що незаможні стають жертвами інших людей, які є більш заможними.

Між цими двома поясненнями також пропонується безліч інших. Та хай би яке конкретне пояснення пропонувалося, схоже, всі погоджуються з тим, що нерівність, яка виявляється в реальному світі, суттєво відрізняється від того, що очікувалося від випадкового розподілу. Проте нерівність у результатах, яка проявляється в економічних та інших змаганнях, не обов'язково має бути пов'язана ні з порівнюваною нерівністю в здібностях, ні з порівнюваною нерівністю в тому, як з одними людьми обходяться інші люди.

Нерівність також може відображати очевидний факт, що у багатьох різних сферах успіх залежить від передумов, притаманних кожній сфері. А відносно невелика різниця у наявності цих передумов може означати величезну різницю в результатах.

ПЕРЕДУМОВИ І ЙМОВІРНОСТІ

Передумови безпосередньо впливають на ймовірності. Коли є якась сфера з п'ятьма передумовами до успіху, то за визначенням шанси на успіх у цій сфері залежать від шансів одночасної наявності всіх п'яти із цих передумов. Щоб стався нерівномірний розподіл результатів, ці передумови не обов'язково повинні бути рідкісними. Наприклад, якщо всі ці передумови такі поширені, що ймовірність того, що в людини є одна із цих п'яти передумов, становить два із трьох, усе одно в цій сфері небагато шансів мати всі п'ять передумов для успіху.

Коли ймовірність наявності будь-якої з п'яти передумов дорівнює двом із трьох, як у цьому прикладі, то шанс отримати всі п'ять передумов одночасно становить дві треті, помножені на себе п'ять разів. У цьому прикладі виходить $32/243$, або приблизно один із восьми². Іншими словами, ймовірність невдачі близька до семи з восьми. Всі люди з менше ніж п'ятьма передумовами мають однаковий показник — неуспіх. Досягають успіху лише ті, у кого є всі п'ять із цих передумов. Це створює надзвичайно асиметричний розподіл успіху, який не має нічого спільного з кривою нормального розподілу (дзвоноподібною кривою) показників, яку ми могли б очікувати в іншому випадку³.

Що означає ця невелика вправа з арифметики в реальному житті? Один із висновків: не слід очікувати, що у сферах з багатьма передумовами, тобто в найбільш значущих починаннях, успіх між окремими особами, групами, інститутами чи країнами розподілятиметься рівномірно або випадковим чином. І якщо це справді необхідні передумови, то, з позиції успішних результатів, наявність чотирьох із п'яти передумов не має жодного значення. Іншими словами, люди, у яких є більшість передумов для успіху, можуть виявитися цілковитими невдахами.

Незалежно від того, чи відсутня передумова є складною або простою, її відсутність може звести нанівець дію всіх інших наявних передумов. Якщо ви, наприклад, неграмотні, то всі інші хороші якості, яких у вас може бути в достатку, не мають жодного значення для багатьох, якщо не більшості, професій сьогодні. Ще у 1950 році понад

40 % дорослого населення світу все ще лишалося неграмотним, зокрема понад половина дорослого населення Азії та Африки⁴.

Якщо ви не готові тяжко працювати та приносити жертви, які можуть знадобитися для певної сфери, тоді, попри наявність усього природного потенціалу для великого успіху в цій сфері та попри широко розчинені двері можливостей, ви можете стати цілковитим невдахою.

Не всі передумови обов'язково перебувають під виключним контролем людини, яка їх має або не має. Навіть видатні здібності в одній або декількох передумовах у кінцевому підсумку можуть не мати жодного значення.

Наприклад, ще на початку XX століття професор Льюїс Терман зі Стенфордського університету розпочав дослідницький проект, під час якого протягом понад пів століття спостерігав за 1470 людьми з IQ, що дорівнював 140 і вище. Дані про кар'єру чоловіків (в епоху, коли кар'єра з повною зайнятістю для жінок була менш поширеною) у цій рідкісній групі, представники якої мали рівень IQ у межах одного з найвищих відсотків, показали серйозну нерівність⁵.

Деякі з цих чоловіків мали надзвичайно успішну кар'єру, інші — скромніші досягнення. І близько 20 % з них були суцільним розчаруванням. Зі 150 чоловіків, що належать до цієї найменш успішної категорії, лише 8 отримали вищу освіту, а десятки з них — тільки атестат про повну загальну середню освіту. Приблизно з такої ж кількості найуспішніших чоловіків у групі Термана 98 отримали наукові ступені⁶. Це є більшою, ніж у десять разів, нерівністю серед чоловіків, які належали до одного відсотка тих, хто мав найкращий показник рівня IQ.

Водночас двоє чоловіків, які пройшли тестування в дитинстві й не зуміли досягнути порогового рівня IQ 140, пізніше отримали Нобелівські премії з фізики, тимчасом як жоден із чоловіків з IQ, що дорівнював 140 і вище, не отримав Нобелівської премії в будь-якій галузі⁷. Очевидно, що в усіх чоловіків у групі Термана була принаймні одна передумова для цього видатного досягнення, а саме: доволі високий рівень IQ. І так само очевидно, що мали бути ще й інші передумови, яких не мав жоден із цих сотень чоловіків, які за рівнем IQ належали до одного відсотка найкращих.

Що стосується чинників, які лежать в основі результатів в освітніх і кар'єрних показниках у групі Термана, то найбільш диференціальний чинник був у сімейному походженні. Чоловіки з найвидатнішими досягненнями походили із сімей середнього та вищого класів і виросли в будинках, де було багато книжок. У кожного другого батько був випускником університету в ті часи, коли це було більш рідкісним явищем, ніж сьогодні⁸.

Серед найменш успішних чоловіків майже у третини хтось із батьків покинув школу ще до восьмого класу⁹. Навіть високий рівень IQ не виключає необхідності інших передумов.

Іноді бракує саме того, хто вкаже людині з великим потенціалом правильний напрямок. Якось на неофіційній зустрічі один всесвітньо відомий вчений зауважив, що в молодості не думав про вступ до університету, поки одна людина не переконала його це зробити. І він не єдина людина виняткових здібностей, яку скерували в правильному напрямку¹⁰.

Деякі інші люди, зокрема без великих здібностей, автоматично подавалися до університету, якщо походили з певних соціальних груп, де це було нормою. Але без тієї людини, яка спонукала його здобувати вищу освіту, цей всесвітньо відомий вчений міг стати хорошим працівником у якійсь сфері діяльності, яка не потребує вищої освіти, але не вченим світового рівня.

Залежно від того, скільки людей мають певні передумови, може відбуватися наближення до нормальної дзвоноподібної кривої^{*}. І все ж розподіл успіху буде надзвичайно нерівномірним, заснованим на одночасній наявності всіх передумов. Це слушно не лише теоретично. Емпіричні дані показують, що це також слушно і на практиці.

Наприклад, у гольфі є щось на зразок дзвоноподібної кривої, коли справа доходить до розподілу таких прикладів індивідуальних навичок, як кількість ударів, що заганняють м'яч у лунку за раунд гри, або відстані, яку проходить м'яч після удару. Утім, існує

* Дзвоноподібна крива (крива нормального розподілу) — така крива, де кожна вертикальна смуга має ширину, що дорівнює одному стандартному відхиленню. — Прим. пер.

надзвичайно нерівномірний розподіл показників, що вимагають усього набору навичок гри в гольф, а саме перемоги в чемпіонаті Професійної асоціації гольфу (PGA)¹¹.

Більшість професійних гравців у гольф за все своє життя жодного разу не виграли чемпіонату PGA¹², тимчасом як лише три гравці — Арнольд Палмер, Джек Ніклас і Тайгер Вудс — між собою виграли їх понад 200¹³. До того ж серед інших видів діяльності аналогічно нерівномірно розподілені найвищі досягнення в бейсболі та тенісі¹⁴.

З огляду на безліч передумов для багатьох людських починань, нам не слід дивуватися, якщо в певний момент економічні або соціальні здобутки нерівномірно або не випадковим чином розподіляються між окремими людьми, групами, інститутами чи країнами. Ми також не маємо дивуватися, якщо аутсайтери в одному столітті вириваються в лідери у столітті наступному. Або якщо країни, що є світовими лідерами в одну епоху, занепадають протягом іншої. У мінливому світі не має викликати подиву те, що перевага чи брак однієї-єдиної передумови може перетворити невдачу на успіх або успіх на невдачу і коли лідери й аутсайтери з одного століття чи тисячоліття міняються місцями в якомусь наступному столітті або тисячолітті.

Якщо з плином часу та розвитком нових видів діяльності зміняться самі передумови або якщо досягнення в людських знаннях докорінно змінять наявні сфери, то ймовірність того, що конкретна модель успіху або невдачі стане постійною, може значно знизитися.

Можливо, найбільш революційною зміною в еволюції людських суспільств став розвиток сільського господарства — і це все в межах останніх 10 % існування людства. Сільське господарство зробило можливим прогодувати густонаселені міста, які, своєю чергою, були (і залишаються) джерелами більшості важливих наукових, технологічних та інших досягнень людства, які ми називаємо цивілізацією¹⁵.

Найдавніші відомі нам цивілізації виникли в географічних регіонах із надзвичайно схожими характеристиками. Зокрема, долини річок, які схильні до щорічних повеней: чи то Стародавня Месопотамія в долині ріки Інд на Індійському субконтиненті, чи

то Стародавній Єгипет уздовж ріки Ніл або Стародавній Китай у долині ріки Хуанхе¹⁶.

Очевидно, для цього були й інші передумови, оскільки ці конкретні поєднання протягом більшої частини існування людства не привели до розвитку сільського господарства або цивілізацій, залежних від нього. Генетичні характеристики, властиві расам у цих конкретних місцях, навряд чи можуть бути тут ключовим фактором, оскільки населення цих територій сьогодні не є в авангарді людських досягнень.

У реальному світі моделі надзвичайно нерівномірного розподілу успіху давно стали звичайним явищем. І такі нерівномірні результати суперечать деяким фундаментальним припущенням як лівих, так і правих політичних сил. Люди, які у багатьох питаннях перебувають на протилежних позиціях, можуть мати нереалістичні припущення щодо ймовірностей.

Проте це помилкове сприйняття ймовірностей — і нездатність реального світу відповідати очікуванням, що виникають на основі цього помилкового сприйняття — може керувати ідеологічними рухами, політичними кампаніями та судовими рішеннями. Включно з рішеннями Верховного суду Сполучених Штатів, де статистичні дані про «нерівні впливи», що показують різні результати для різних груп, були достатніми для того, щоб створити презумпцію дискримінації.

У минулому було достатньо такої статистичної нерівності, щоб сприяти генетичному детермінізму, з якого виникла євгеніка* та закони, що забороняли міжрасові шлюби. У цьому були передумови для масштабної катастрофи — Голокосту.

Коротко кажучи, значні нерівності між народами в їхніх економічних результатах, наукових відкриттях, технічному прогресі та інших досягненнях спричинили спроби їх пояснень, які охоплюють весь ідеологічний спектр. Щоб перевірити ці пояснення фактами, корисним буде розпочати з вивчення деяких емпіричних даних про нерівності між людьми, соціальними групами, інститутами та народами.

* Євгеніка — вчення про застосування методів селекції щодо людини задля вдосконалення її спадкових біологічних властивостей. Євгеніку обґрунтовано критикують за спробу «виведення кращої породи людини» за аналогією з тваринами і скотарством, яка ігнорує духовний бік людської природи. — *Прим. наук. ред.*

ЕМПІРИЧНІ ДАНІ

За багатьма спробами пояснити й змінити значні нерівності в результатах між людьми стоїть імпліцитне припущення про те, що таких нерівностей не існувало би без відповідних нерівностей або в генетиці людей, або в тому, як з ними обходяться інші люди. Ці нерівності існують як між окремими людьми, так і між групами людей, організованими в різноманітні інститути: від сімей до підприємств і цілих народів.

Нерівномірний розподіл результатів також є звичним явищем у природі, в результатах, на які люди не можуть вплинути: від блискавки до землетрусів і торнадо.

Люди

Хоча може видатися правдоподібним, що ми спостерігатимемо рівні або принаймні співмірні результати серед людей у різних соціальних групах за відсутності упередженого людського втручання або генетичних відмінностей, однак жодне з таких припущень не витримує перевірки емпіричними даними.

Наприклад, дослідження серед фіналістів Національної стипендії за відзнаки в навчанні показало, що в сім'ях із п'ятьма дітьми первісток був фіналістом частіше, ніж інші четверо його братів і сестер, разом узятих¹⁷. Первістки також склали більшість серед фіналістів із сімей з двома, трьома і чотирма дітьми¹⁸. Якщо немає рівності результатів серед людей, народжених від тих самих батьків, які виросли під одним дахом, чому слід очікувати або припускати рівність результатів, коли умови є не такими співмірними?

Такі результати є проблемою для тих, хто щиро вірить або в спадковість, або в оточення, адже ці терміни прийнято використовувати досить шаблонно.

Дані про рівні IQ з Великої Британії, Німеччини та США показали, що середній рівень IQ первістків був вищим, ніж у їхніх братів і сестер, які народилися пізніше. Ба більше, середній рівень IQ групи дітей, які народилися в сім'ї другими, був вищим, ніж дітей, що народилися третіми¹⁹.

Аналогічні показники виявили серед молодих чоловіків, які проходили психологічне тестування для військової служби в Нідерландах. Первістки в середньому отримували вищі оцінки розумових здібностей, ніж їхні брати й сестри. А інші брати та сестри отримували в середньому вищі бали, ніж народжені після них²⁰. Аналогічні результати отримали й під час тестування розумових здібностей норвежців²¹. Масштаби вибірки в цих дослідженнях обчислювалися сотнями тисяч²².

Здається, ці переваги первістка впливають на пізніший період життя людини в багатьох різних сферах. Дані про студентів-медиків чоловічої статі в Мічиганському університеті у 1968 році показали, що там частка чоловіків-первістків більш ніж удвічі перевищувала частку чоловіків, які народилися пізніше, і більш ніж у десять разів перевищувала частку чоловіків, які народилися четвертими або пізніше²³. Дослідження 1978 року серед вступників медичної школи в Нью-Джерсі показало, що первістки надмірно представлені серед вступників, і тим паче серед успішних кандидатів²⁴. Інші дослідження, частина з яких проводилася ще в дев'ятому столітті, показали аналогічні результати²⁵.

У більшості країн, на відміну від Сполучених Штатів, не така висока частка молодих людей, які отримують освіту в коледжі або університеті. Але хай би якою в певній країні була ця частка, первістки, як правило, отримують вищу освіту частіше, ніж їхні молодші брати та сестри. Дослідження британців у 2003 році показало, що у вищих навчальних закладах навчалося 22 % старших дітей, як порівняти з 11 % тих, хто був четвертою дитиною, і 3 % тих, хто був десятою дитиною в сім'ї²⁶.

Дослідження, проведене у Франції в кінці XX століття серед понад 20 000 молодих людей, показало, що 18 % чоловіків, які були єдиними дітьми в сім'ї, закінчили чотири роки навчання в університеті проти 16 % первістків чоловічої статі і лише 7 % молодих чоловіків, які були п'ятими або народилися ще пізніше. Серед жінок нерівність була трохи вищою: 23 % жінок, які були єдиною дитиною, закінчили чотири роки навчання в університеті проти 19 %, які були первістками, і лише 5 % тих, хто народився п'ятою або пізніше²⁷.

Відмінності в порядку народження зберігаються в міру того, як люди будують кар'єру. Дослідження, проведене серед близько 4000 американців, отримало висновки, що «зниження середнього заробітку навіть більш виражене», ніж зниження рівня освіти між тими, хто народився раніше, і тими, хто народився пізніше²⁸. Інші дослідження показали, що в районі Великого Бостона первістки надмірно представлені серед юристів²⁹ і серед членів Конгресу³⁰. Із 29 астронавтів програми «Аполлон», яка відправила людину на Місяць, 22 були або первістком, або єдиною дитиною³¹. Серед провідних композиторів класичної музики також переважають первістки і єдині діти в сім'ї³².

Подумайте, скільки однакових речей отримують діти, які народжені від тих самих батьків і вирости під одним дахом: расу, сімейний генофонд, економічний рівень, культурні цінності, освітні можливості, освітній та інтелектуальний рівень батьків, а також родичів, сусідів і друзів сім'ї — і лише одна-єдина відмінність у порядку народження призводить до очевидних відмінностей у результатах.

Хай би якими були загальні переваги чи нестачі в дітей у конкретній сім'ї, єдина очевидна перевага, яка може бути застосована лише до первістка або єдиної дитини, — це безроздільна увага батьків у період раннього розвитку дитини.

Цей висновок підтверджує той факт, що у близнюків, як працювало, рівень IQ в середньому на кілька пунктів нижчий, ніж у тих дітей, що народилися по одному³³. Ймовірно, що нижчий середній рівень IQ близнюків міг виникнути ще в утробі матері. Але коли один з близнюків народжується мертвим або рано вмирає, середній рівень IQ близнюка, що вижив, є ближчим до рівня IQ людей, народжених по одному³⁴. Це свідчить про те, що у близнюків, як і в інших дітей, розділена або безроздільна увага батьків може бути ключовою.

Крім кількісно різної міри батьківської уваги, доступної дітям, які народилися раніше і пізніше, ніж їхні брати та сестри, є також якісні відмінності в батьківській увазі до дітей загалом, залежно від соціального класу³⁵. Діти батьків, які є висококваліфікованими фахівцями, чують у середньому 2100 слів на годину,

тимчасом як діти з родин робітників чують 1200 слів на годину, а діти з родин, які перебувають на соціальному забезпеченні, — 600 слів на годину³⁶. Інші дослідження показують, що в різних соціальних класах також існують *якісні* відмінності в *способах* взаємодії батьків і дітей³⁷.

На цьому тлі не мають під собою жодних підстав очікування або припущення про рівні або співмірні результати у дітей, вихованих у такий різний спосіб. Також, коли емпіричні дані показують, що те, як люди були виховані, може вплинути на їхні результати в дорослому віці, то не можна автоматично закидати різні результати людей у школах, університетах або на роботі тим, хто їм викладає, оцінює чи наймає на роботу.

Річ не лише в тому, що молоді люди, які виросли по-різному, можуть мати різні рівні здібностей у дорослому віці. Люди з різних соціальних верств можуть також мати різні цілі й пріоритети — в багатьох дослідженнях, що вимірюють можливості під час руху вгору, цій імовірності приділяється мало або взагалі не приділяється уваги³⁸. Це скидається на те, ніби всі однаково прагнуть просунутися вгору, і лише бар'єри в суспільстві призводять до різних результатів.

Найпомітніші досягнення пов'язані з безліччю факторів: починаючи від бажання досягнути успіху в конкретній сфері й готовності робити те, що потрібно. Без цього всі вроджені здібності людини й усі можливості в суспільстві нічого не значать, як і бажання та можливості нічого не значать без здібностей.

Серед іншого, це передбачає, що людина, група людей чи народ можуть мати деякі, багато чи більшість передумов для певного досягнення і водночас не мати жодного реального успіху в породженні цього досягнення. І все ж ця людина, група людей або народ може враз досягнути дивовижних успіхів, коли якийсь відсутній чинник або чинники нарешті додадуться до цієї комбінації.

Бідні й відсталі країни, які раптово вийшли на передній план у досягненнях людства — це, зокрема, Шотландія XVIII століття та Японія XIX століття. В обох країнах відбувся доволі швидкий підйом, оскільки час вимірюється історією.

Шотландія протягом століть була однією з найбідніших, найвідсталіших з економічного й освітнього погляду країною на околицях європейської цивілізації. Кажуть, що в XIV столітті жоден шотландський барон не міг написати свого імені³⁹. Однак уже у XVIII та XIX століттях непропорційно велика кількість провідних інтелектуальних постатей Великої Британії була шотландського походження: Джеймс Ватт у галузі інженерії, Адам Сміт у галузі економіки, Девід Юм у галузі філософії, Джозеф Блек у галузі хімії, сер Вальтер Скотт у літературі та Джон Стюарт Мілль — в економіці й філософії.

Серед змін, що відбулися в шотландців: хрестовий похід їхньої протестантської церкви, який просував ідею, що кожен повинен навчитися читати, щоб мати змогу вивчати Біблію особисто, а не очікувати, що священники скажуть йому, про що в ній ідеться та що це означає. Іншою зміною став більш світський, але такий само палкий хрестовий похід за вивчення англійської мови. Він витіснив рідну гельську мову з-поміж шотландських жителів низовин і тим самим відкрив для шотландців більше галузей письмових знань.

У результаті в деяких із цих галузей, включно з медициною та інженерією, шотландці перевершили англійців і стали всесвітньо відомими. Передусім це були шотландці з низовин, а не горяни, які ще протягом кількох поколінь продовжували говорити гельською.

Ще в середині XIX століття Японія була бідною, неграмотною та технологічно відсталою країною. Японці здивувалися, побачивши потяг, який їм уперше представив американський капітан Метью Перрі, чиї кораблі відвідали Японію у 1853 році⁴⁰. Однак пізніші покоління японців доклали значних загальнонаціональних зусиль, щоб технологічно наздогнати західний світ, і ці зусилля спричинилися до того, що в другій половині XX століття Японія опинилася в авангарді технологічних досягнень у ряді галузей. Серед іншого, вона створила надшвидкісний пасажирський експрес, який перевершив усю схожу продукцію, що вироблялася в Сполучених Штатах.

Інших видатних успіхів досягли конкретні люди, а не держави. Ми так звикли бачити численні досягнення світового рівня

єврейських інтелектуалів у галузі мистецтва та науки, що варто зауважити: ці досягнення увірвалися у світ як поширене соціальне явище в XIX і XX століттях. Хоча у попередніх століттях теж були окремі єврейські інтелектуали міжнародного рівня.

Як сказав видатний історик економіки, «попри величезну перевагу протягом багатьох століть у грамотності та людському капіталі, євреї відігравали незначну роль в історії науки й техніки до і під час ранньої промислової революції». Ба більше, «великі досягнення науки й математики між 1600 і 1750 роками не включають робіт, пов'язаних із єврейськими іменами»⁴¹.

Хай би якими були потенційні можливості євреїв в епоху промислової революції, попри їхню грамотність та інший людський капітал, вони часто мали обмаль можливостей отримати доступ до інститутів європейського суспільства, де почалася промислова революція. До XIX століття євреїв не приймали в більшість університетів Європи.

У кінці XVIII століття в результаті загальної конституційної заборони федеральних законів, що дискримінують за релігійною ознакою, Сполучені Штати стали ініціаторами в наданні євреям таких само законних прав, як і у всіх інших людей. Після революції 1789 року Франція наслідувала цей приклад. Протягом XIX століття в різний час і в різних місцях інші країни теж почали послаблювати або скасовувати різноманітні заборони для євреїв.

Унаслідок цих подій євреї потекли, а потім і хлинули в університети. Наприклад, на 1880 рік євреї складали 30 % усіх студентів Віденського університету⁴². Результатом цього в кінці XIX і у XX столітті стало раптове зростання кількості всесвітньо відомих єврейських діячів у багатьох сферах, включно зі сферами, у яких протягом попередніх століть євреї практично не з'являлися серед лідерів.

Із 1870 по 1950 роки євреї значно переважали серед видатних діячів мистецтва і науки, порівнюючи з їхньою часткою серед населення різних європейських країн та Сполучених Штатів. У другій половині XX століття, коли євреї становили менш ніж 1 % населення світу, вони отримали 22 % Нобелівських премій з хімії і по 32 % — з медицини та фізики⁴³.

Тут, як і в інших надзвичайно різних контекстах, зміни в ступені, до якого передумови виконані *повністю*, можуть за відносно короткий історичний час мати драматичні наслідки для результатів. Той факт, що після усунення різних бар'єрів євреї раптово піднялися в певних сферах, не означає, що з іншими групами автоматично відбулося б те саме, якби і для них зникли бар'єри. Оскільки у євреїв *уже* були різні інші передумови для таких досягнень — передовсім поширена протягом століть грамотність, зокрема в часи, коли неграмотність була нормою у світі загалом, — вони лише додали потрібну річ, щоб доповнити необхідну цілісність.

І навпаки: Китай протягом століть був технологічно найрозвиненішою країною у світі, особливо в період так званого середньовіччя в Європі. Китайці отримали чавун на тисячу років раніше, ніж європейці⁴⁴. Ще за кілька поколінь до подорожі Колумба китайський адмірал очолив подорож-відкриття, яка тривала довше, ніж Колумбова⁴⁵. І подорожував він на більших та технологічно досконаліших кораблях, ніж кораблі Колумба⁴⁶.

Утім, одне визначне рішення, прийняте в Китаї у XV столітті, спричинилося до радикальної зміни становища китайців відносно європейців. Подібно до інших народів, розвиненіших за інших, китайці вважали ці інші народи нижчими за своєю природою — «варварами», такими ж, якими римляни вважали народи за межами Римської імперії.

У 1433 році уряд Китаю, який завдяки розвідувальним подорожам своїх кораблів був переконаний у тому, що в інших народів і в інших місцях нічого не можна навчитися, вирішив не лише припинити, а й *заборонити* такі подорожі та будівництво суден, здатних їх здійснювати. І цим значно зменшив вплив зовнішнього світу на китайське суспільство.

Хай би яким виправданим це рішення здавалося на той час, його ухвалили тоді, коли Європа виходила з «темних віків» регресу після падіння та занепаду Римської імперії. І вона переживала Відродження прогресу в усіх сферах, включно з прогресом, заснованим на розробці речей, що виникли в Китаї, таких як друк і порох. Хоча кораблі Колумба й не сягали стандартів тих, що колись виготовлялися в Китаї, їх було достатньо, щоб перетнути Атлантичний